

Sigmund Freud

TOTEM ȘI TABU

*O interpretare psihanalitică
a vieții sociale a popoarelor primitive*

Traducere:
GABRIEL AVRAM

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

<i>Prefață</i>	3
01. Prohibiția incestului	7
02. Tabuul și ambivalența sentimentelor	28
03. Animism, magie și atotputernicia ideilor	93
04. Întoarcerea totemismului în copilăria timpurie	122
<i>Notă despre Sigmund Freud și operele sale</i>	195

PREFAȚĂ

Cele patru capitole ale acestei cărți, care au apărut mai întâi în revista mea *Imago*, se constituie într-o primă tentativă pe care am făcut-o de a aplica unor fenomene încă obscure ale psihologiei colective punctele de vedere și principiile psihanalizei. Cercetările mele sunt în contradicție, pe de o parte, cu lucrările lui W. Wundt, care a dorit să aplice aceluiași subiect ipotezele și metodele de lucru ale psihologiei analitice și, pe de altă parte, cu lucrările școlii psihanalitice de la Zürich, care încearcă să explice psihologia individuală cu ajutorul datelor împrumutate din psihologia colectivă¹. Admit așadar faptul că lucrările celor două școli și orientări au constituit punctul de plecare al cercetărilor mele personale, cercetări care prezintă defecte și lacune pe care nu încerc să le ascund, întrucât sunt imposibil de evitat atunci când abordăm pentru prima dată un asemenea subiect. În schimb, există alte lucruri care trebuie explicate.

Această carte, chiar dacă se adresează unui public de nespecialiști, nu va putea fi înțeleasă și apreciată la justa ei valoare decât de cititorii familiarizați deja, mai mult sau mai puțin, cu psihanaliza. Volumul de față își propune să fie o punte între cercetătorii etnologi, lingviști și folcloriști, pe de o parte, și cei din domeniul psihanalizei, pe de altă parte, încercând să le ofere și unora, și

¹ Jung: Wandlungen und Symbole der Libido în „Jahrbuch für psychoanalyt. und psychopathologische Forschungen”, Band IV, 1912. De același autor: Versuch einer Darstellung der psychoanalytischen Theorie, aceeași culegere, Band V, 1913.

altora toate instrumentele care le lipsesc; primilor, o inițiere suficientă în noua metodă psihanalitică; ultimilor, o stăpânire suficientă a materialelor care așteaptă să fie valorificate de către ei. Cartea mai are menirea de a stârni atenția unora sau altora dintre cercetătorii menționați și aș fi fericit dacă tentativa mea ar avea ca efect apropierea dintre acești savanți, în vederea unei colaborări care ar putea da roade fertile.

Cei doi termeni enunțați în titlul cărții, totemul și tabuul, nu sunt aici tratați în aceeași manieră. Problema tabuului primește aici o soluționare pe care o consider aproape definitivă și sigură. Nu la fel stau lucrurile în cazul problemei totemismului, despre care pot să declar cu modestie că soluția pe care o propun este doar aceea pe care datele actuale ale psihanalizei par a o justifica și autoriza. Această diferență între rezultatele obținute, a gradului lor de certitudine, ține de faptul că tabuul încă supraviețuiește în zilele noastre, în societățile moderne; chiar dacă este privit dintr-o perspectivă negativă și se referă la obiecte cu totul diferite, el nu este altceva, din punct de vedere psihologic, decât „imperativul categoric” al lui Kant, cu singura diferență că el dorește să acționeze prin constrângere, îndepărtând orice motivație conștientă. Totemismul, dimpotrivă, este cât se poate de străin felului nostru actual de a simți. Este o instituție dispărută de multă vreme, care a fost înlocuită de noile forme religioase și sociale; este o instituție în care de-abia dacă mai descoperim câteva urme în religia, moravurile și obiceiurile popoarelor civilizate moderne și care a suferit profunde modificări chiar la popoarele care mai păstrează totemismul.

Progresul social și tehnic al umanității a fost mai puțin prejudiciabil tabuului decât totemului. În această carte am încercat să deducem sensul primitiv al totemismului din vestigiile sale și din

manifestările infantile, din aspectele prin care se manifestă în procesul de creștere a copiilor noștri. Raporturile strânse care există între totem și tabu par să ne ofere un nou fundament în sprijinul acestei ipoteze, dar, chiar dacă am considera că ea se va dovedi neverosimilă, nu cred mai puțin că va contribui într-o anumită măsură la apropierea noastră de o realitate astăzi dispărută, atât de dificil de reconstituit.

Sigmund Freud

01 PROHIBIȚIA INCESTULUI

Cunoaștem evoluția parcursă de om din preistorie și până astăzi datorită urmelor și uneltelor descoperite, a vestigiilor artistice, religioase și a concepțiilor despre viață care au ajuns până la noi, fie pe cale directă, fie transmise prin tradiție în legende, mituri și povestiri, fie, în sfârșit, prin supraviețuirea mentalității omului primitiv, pe care încă o mai putem regăsi în propriile noastre moravuri și obiceiuri. Cumva, acest om al preistoriei este încă, până la un anumit punct, contemporanul nostru; încă mai există oameni pe care-i considerăm mai apropiați de primitivi decât alții și în care îi putem vedea pe descendenții și succesorii direcți ai celor de odinioară. Este de altfel judecata pe care o avem despre popoarele zise sălbatice sau semisălbatice, a căror viață psihică prezintă un interes aparte pentru noi, dacă putem dovedi că acest psihism al lor constituie o fază anterioară, bine conservată, a propriei noastre dezvoltări.

Să admitem că avem această dovadă; atunci, încercând o comparație între „psihologia popoarelor primitive”, așa cum ne-o oferă etnografia, și psihologia nevropatului, așa cum reiese ea din cercetările psihanalitice, ar trebui să descoperim și în una, și în cealaltă numeroase trăsături comune, fiind astfel capabili să reevaluăm sub o nouă lumină — și într-una, și în cealaltă — aspectele deja cunoscute. Pentru rațiuni intrinseci și extrinseci am ales, în vederea acestei comparații, triburile pe care etnografii ni le-au descris a fi cele mai sălbatice, mai înapoiate și mai sărace: primitivii din cel mai

nou continent descoperit, Australia, care și-au păstrat numeroase trăsături arhaice, de negăsit astăzi la alte popoare primitive.

Locuitorii primitivi ai Australiei, aborigenii, sunt considerați o rasă aparte, fără nicio înrudire fizică sau lingvistică cu vecinii cei mai apropiați, adică popoarele melaneziene, polineziene sau malaeziene. Acești aborigeni nu-și construiesc nici case sau construcții durabile, nu cultivă pământul, nu posedă animale domestice, nici măcar câini, nu cunosc nici măcar meșteșugul olăritului. Se hrănesc în exclusivitate cu carnea tuturor animalelor pe care le vânează și cu rădăcinile pământului. Nu au nici regi, nici șefi, adunarea bătrânilor fiind cea care decide asupra treburilor comune. Nici măcar nu este sigur că putem întâlni la aceștia urmele vreunei religii, sub forma unui cult închinat ființelor superioare. Triburile din interiorul continentului care, din cauza lipsei apei, au trebuit să facă față unor condiții de viață excesiv de aspre ne par a fi sub toate aspectele mult mai primitive decât triburile vecine, de pe coastele Australiei. Nu ne putem aștepta, fără îndoială, ca acești aborigeni canibali în pielea goală să aibă o morală sexuală apropiată de a noastră sau să impună restricții prea severe instinctelor lor sexuale. Totuși, cunoaștem faptul că au impus o interdicție cât se poate de riguroasă raporturilor sexuale incestuoase. Se pare chiar că întreaga lor organizare socială este subordonată acestei intenții sau se află în relație cu înfăptuirea acestei intenții.

În locul tuturor instituțiilor religioase și sociale care le lipsesc, vom regăsi însă la aborigenii australieni sistemul totemismului. Triburile australiene sunt divizate în grupuri mult mai mici — clanurile —, iar fiecare dintre aceste clanuri poartă numele totemului său. Dar ce este un *totem*? În general, un totem reprezintă un animal, comestibil, inofensiv sau, dimpotrivă, periculos și de temut, sau, mult mai rar, o plantă sau o forță a naturii (ploaia, apa), care se află într-o anumită relație cu întregul grup de oameni. Totemul reprezintă, în primul rând, strămoșul grupului; iar în al doilea rând

este spiritul protector și binefăcătorul care trimite oracole și, chiar dacă este periculos pentru alte grupuri, îi cunoaște și îi protejează pe membrii grupului care l-au adoptat. Cei care au adoptat același totem se supun deci obligației sacre, a cărei violare atrage imediat pedeapsa, de a nu-și ucide propriul totem și de a se abține de la a-i consuma carnea sau de la a se folosi altfel de el.

Caracterul totemic este inherent nu unui cutare animal sau altui obiect specific (plantă sau forță a naturii), ci tuturor indivizilor aparținând speciei acestui totem. Din când în când sunt celebrate sărbători în cursul cărora membrii grupului totemic reproduc sau imită, prin dansuri ceremoniale, mișcările și trăsăturile caracteristice ale totemului lor. Totemul se transmite ereditar, atât pe linie paternă, cât și maternă. Este extrem de probabil ca modul de transmisiune matern să fi avut întâietate peste tot, fiind înlocuit mai târziu de transmiterea paternă. Subordonarea față de totem reprezintă fundamentul tuturor obligațiilor sociale ale aborigenului australian, depășind pe de o parte subordonarea față de trib, având întâietate, pe de altă parte, față de înrudirea de sânge¹. Totemul nu este legat nici de pământ, de vreo localitate anume; membrii aceleiași totem pot trăi separați unii de ceilalți și în pace cu indivizii care au adoptat totemuri diferite².

¹ Frazer, *Totemism and Exogamy*, vol. I, p. 53: „Legătura creată de către totem este mai puternică decât legătura de sânge sau familie, în sensul modern al cuvântului”.

² Acest rezumat foarte succint al sistemului totemic are nevoie de câteva lămuriri și rezerve. Cuvântul „totem” a fost introdus sub forma „totam” în 1791 de englezul J. Long, care l-a luat de la pieile roșii din America de Nord. Problema în sine a trezit un viu interes între oamenii de știință și a provocat numeroase lucrări, dintre care voi cita mai întâi o lucrare capitală în patru volume, de J.G. Frazer, *Totemism and Exogamy* (1910), apoi cărțile lui Andrew Lang, dintre care principala lucrare este *The Secret of the Totem*, 1905. Scoțianului J. Fergusson McLennan îi revine însă meritul de a fi recunoscut importanța totemismului pentru istoria umanității primitive. Organizări de tip totemic au fost descoperite și încă mai sunt în zilele noastre la australieni, la indienii din America de Nord, la popoarele din arhipelagul Oceaniei, în India Orientală și la multe dintre popoarele Africii.

Acum este momentul să dezvoltăm acea particularitate specifică a totemismului de care este interesat în cea mai mare măsură psihianalistul. Aproape oriunde se află în funcțiune totemismul vom întâlni legi în virtutea cărora membrii unui singur și același totem nu trebuie să aibă relații sexuale între ei, în consecință nu trebuie să se căsătorească între ei. Aceasta este legea exogamiei, care este parte constituantă a totemismului. Această interdicție, respectată cu rigurozitate, este cât se poate de remarcabilă. Ea nu are niciun raport logic cu ceea ce știm noi despre natura și particularitățile totemului și nu înțelegem cum s-a putut insinua, strecura în cadrul totemismului. De aceea nu suntem mai puțin uluiți să-i auzim pe unii autori admitând faptul că exogamia nu avea la început nicio legătură logică cu totemismul, ci că a fost supraadăugată la un moment dat, atunci când a fost recunoscută necesitatea de a

Dar anumite urme și vestigii, dificil de interpretat, ne fac să bănuim că totemismul a existat, de asemenea, și la popoarele ariene și semitice primitive ale Europei și Asiei, în așa fel încât mulți savanți sunt dispuși să vadă în totemism o etapă necesară și universală a evoluției umane.

Cum de s-a ajuns însă ca oamenii primitivi să adopte un totem, adică să-l pună la baza tuturor obligațiilor lor sociale, și cum de s-a ajuns mai târziu la restricțiile sexuale? Asupra acestei chestiuni există numeroase teorii trecute în revistă de Wundt în a sa *Volkerpsychologie* (vol. II, *Mythus und Religion*), care nu prea par a fi de acord între ele. Eu mi-am propus să-i dedic până și totemismului un studiu special, făcând apel la metoda psihianalitică (vezi capitolul 04 al acestei lucrări).

Dacă există divergențe asupra explicării teoretice a totemismului, putem spune că nici trăsăturile din care este alcătuit totemismul nu se pot descrie prea exact cu ajutorul afirmațiilor generale, așa cum am încercat să facem. Nu trebuie să uităm însă că înseși popoarele cele mai primitive și cele mai conservatoare sunt, într-un anume sens, popoare vechi și au în spatele lor un lung trecut în cursul căruia ceea ce era la ele primitiv a suferit dezvoltări sau deformări considerabile. Astfel se face că și la popoarele care mai fac astăzi uz de totemism îl vom regăsi, însă sub cele mai variate aspecte de ciopârțire, îmbucătățire sau sub forme tranzitorii către alte instituții sociale și religioase sau încă sub forme staționare, dar care s-au îndepărtat considerabil de forma primitivă. Rezultă din acest fapt că avem mari probleme astăzi în a decela între ceea ce reprezintă fidelă copie a unui trecut viu și ceea ce constituie o deformare secundară.

se edicta restricții matrimoniale. Oricum ar sta lucrurile, chiar dacă legătura care există între exogamie și totemism este profundă sau nu, această legătură există și e foarte solidă.

Să încercăm să înțelegem semnificația acestei interdicții cu ajutorul câtorva considerații.

a) Violarea acestei prohibiții nu este urmată de o pedeapsă automată, ca să spunem așa, cum se întâmplă în cazul violării altor interdicții totemice (de pildă, interzicerea consumării cărnii animalului-totem), dar atrage totuși după sine răzbunarea întregului trib, ca și cum ar fi vorba despre a înlătura un pericol ce amenință întreaga colectivitate sau despre înlăturarea unei greșeli care apasă pe umerii acestei colectivități. Iată un citat din Frazer care demonstrează cu câtă severitate tratează sălbaticii aceste violări ale interdicțiilor, imorale chiar și din punctul nostru de vedere:

În Australia, raporturile sexuale cu o persoană dintr-un clan prohibit sunt pedepsite de regulă cu moartea. Puțin contează dacă femeia face parte din același grup local sau dacă, făcând parte din alt trib, a fost capturată într-o bătălie; un bărbat din clan, considerat vinovat, care se folosește de ea ca de femeia lui, este vânat și ucis de bărbații din clanul său, iar femeia împărtășește aceeași soartă. Există anumite cazuri totuși în care și unul, și celălalt au reușit să se sustragă urmăririi ceva vreme, iar ofensa adusă a putut fi uitată. În rarele cazuri în care s-a produs un fapt de genul celui de care ne ocupăm acum, la tribul Ta-ta-thi din Noua Guinee de Sud, bărbatul este ucis, iar femeia este înțepată cu sulițele, până când își dă duhul sau aproape; rațiunea pentru care nu este ucisă pe loc este că ea a suferit o constrângere. Chiar și în cazul amorurilor ocazionale, interdicțiile clanului sunt strict supravegheate, orice violare a acestora „fiind considerată ca fiind lucrul cel mai oribil de pe pământ, fiind pedepsită cu moartea” (Hawitt).¹

¹ Frazer, l. c., vol. I, p. 54.

b) Fiindcă aceleași pedepse sunt aplicate și în cazul aventurilor amoroase pasagere, care nu sunt urmate de procreere, este foarte puțin probabil ca interdicțiile să fie dictate de rațiuni de ordin practic.

c) Totemul fiind ereditar și nesuferind nicio modificare în cazul căsătoriei, este ușor să ne dăm seama de consecințele acestei prohibiții în cazurile de ereditate maternă. Dacă bărbatul, de pildă, face parte dintr-un clan ce are ca totem cangurul, iar soția are drept totem struțul, copiii, indiferent că sunt de sex feminin sau masculin, vor fi toți copii-struț. Un copil reieșit din această căsătorie va fi deci pus în imposibilitatea de a avea raporturi incestuoase cu mama și sora lui, struț ca și el.¹

d) Este suficient să fim un pic mai atenți ca să ne dăm seama că exogamia care face parte din sistemul totemic are și alte consecințe, urmărind și alte scopuri decât simpla prohibire a incestului cu mama și cu sora. Exogamia are menirea de a-i interzice bărbatului uniunea sexuală cu indiferent care altă femeie din grupul său, adică și cu un număr de femei de care nu-l apropie nicio legătură de sânge, femei care sunt totuși considerate a fi consanguinele sale. Justificarea psihologică a acestei restricții, care depășește în amploare orice i-ar putea fi comparabil la popoarele civilizate, nu este evidentă la o primă abordare. Se poate înțelege doar că, în această prohibire, rolul totemului (animal), în calitate de strămoș al grupului, este luat cât se poate de în serios. Toți cei care își au

¹ Această prohibiție nu îl împiedică totuși pe tată, care este cangur, să aibă raporturi incestuoase cu ficele sale, care sunt struț. În transmiterea pe linie paternă a totemului, tatăl și copiii vor fi cangur, tatăl neputând, în acest caz, să aibă raporturi incestuoase cu ficele sale, dar fiul putând avea raporturi incestuoase cu mama sa. Aceste consecințe ale interdicțiilor totemice demonstrează că ereditatea maternă este mult mai veche decât cea paternă, căci avem mai mult decât un motiv să admitem faptul că prohibițiile vizează mai ales impulsurile incestuoase ale fiului.

descendența în același totem sunt consangvini, formează o familie, în cadrul căreia gradele de înrudire, chiar și cele mai îndepărtate, sunt considerate un impediment absolut al acuplării sexuale.

De aceea sălbaticii par a fi obsedați de o frică excesivă față de incest și manifestă o foarte mare sensibilitate pentru raporturile incestuoase, teamă și posibilitate legate de o particularitate pe care noi o înțelegem prost și care face ca înrudirea de sânge să fie înlocuită de înrudirea totemică. Nu trebuie însă să exagerăm prea tare cu opoziția între cele două tipuri de înrudire și trebuie să avem foarte clar în minte faptul că, în cazul interdicțiilor totemice, incestul real nu constituie decât un caz special.

Dar cum a fost înlocuită familia reală de grupul totemic? Aici avem de-a face cu o enigmă căreia nu îi vom putea dezlega misterul dacă nu vom înțelege bine natura totemului. Putem presupune, desigur, că substituirea legăturilor de familie cu cele totemice era singura cale posibilă a prohibirii incestului, pentru că, acordându-i individului libertăți sexuale care depășesc limitele relațiilor conjugale, exista riscul violării legăturilor consangvine, ajungându-se chiar până la practicarea repetată a incestului. La acest lucru putem însă obiecta că obiceiurile australienilor implică anumite condiții sociale și circumstanțe solemne în care dreptul exclusiv al unui bărbat asupra femeii sale, considerate ca soață legitimă, este nerecunoscut.

Limbajul acestor triburi australiene¹ prezintă o particularitate care se află în siguranță în legătură cu acest fapt. Denumirile de rudenie de care se folosesc aceștia se referă la relațiile nu dintre doi indivizi, ci dintre un individ și un grup; conform lui M.L.H. Morgan, aceste denumiri formează un sistem „clasificator”. Lucrul acesta vrea să spună că un bărbat îi spune *tată* nu numai celui care i-a dat naștere, ci și oricărui alt bărbat care, după obiceiul tribului,

¹ Ca și în cazul majorității popoarelor totemice.

ar fi putut s-o ia în căsătorie pe maică-sa și să-i devină tată; la fel, îi spune *mamă* oricărei femei care, fără a încălca obiceiurile tribului, i-ar fi putut deveni mamă; îi denuște cu apelativul *frați* și *surori* nu numai pe copiii adevăraților săi părinți, ci și pe copiii tuturor persoanelor care i-ar fi putut fi părinți etc.

Denumirile de rudenie pe care doi aborigeni australieni și le acordă reciproc nu desemnează cu necesitate o înrudire de sânge, cum se întâmplă în cazul limbajului nostru; desemnează mai puțin raporturile fizice, cât raporturile sociale. Avem de-a face aici cu un caz similar sistemului clasificator din casele de copii sau grădinițele noastre, unde copiii se adresează cu „nene” sau „tanti” tuturor prietenilor părinților lor; noi mai folosim aceste desemnări în sens figurat, atunci când vorbim despre „frați întru Apollo”, despre „surorile lui Hristos” etc. Explicația acestor expresii care nouă ne par a fi atât de bizare se degajă cu ușurință dacă le considerăm a fi rămășițe și trăsături ale acelei instituții pe care reverendul L. Fison a denumit-o „căsătorie colectivă”, în virtutea căreia un anume număr de bărbați exercitau drepturi conjugale asupra unui anume număr de femei. Copiii născuți din această „căsătorie colectivă” erau considerați în mod natural ca fiind frați și surori, cu toate că se prea poate ca nu toți să fi provenit din aceeași mamă și să-i considere pe toți bărbații din acel grup ca fiind tații lor. Cu toate că unii autori, ca Westermarck, de exemplu, în a sa *Istorie a căsătoriei*¹, refuză să admită consecințele pe care alții le-au tras din denumirile care desemnează relațiile de rudenie în cadrul grupului, autorii care s-au aplecat mai mult asupra studierii aborigenilor australieni sunt unanimi în a vedea în denumirile de rudenie reminiscențe ale epocii în care „căsătoria colectivă” era în vigoare.

În opinia autorilor Spencer și Gillen², ar mai supraviețui și astăzi o anumită formă de căsătorie colectivă la triburile Urabunna

¹ *Geschichte der menschlichen Ehe*, ediția a 2-a, 1902.

² *The Native Tribes of Central Australia*, Londra, 1899.

și Dieri. Căsătoria colectivă a precedat deci la aceste populații căsătoria individuală și nu a dispărut fără a lăsa urme în limbaj și obiceiuri. Dacă punem în locul căsătoriei individuale existența prealabilă a unei căsătorii colective, atunci rigoarea în aparență excesivă a prohibirii incestului la aceste populații devine posibilă. Exogamia totemică – prohibirea raporturilor sexuale între membrii aceluiași clan – apare ca fiind modalitatea cea mai curată de a împiedica incestul în cadrul grupului, modalitate impusă și adoptată în acele vremuri de demult, care a supraviețuit multă vreme motivațiilor inițiale pentru care a fost creată.

Dacă este să admitem că am înțeles rațiunile restricțiilor matrimoniale care există la aborigenii din Australia, trebuie să știm că totuși condițiile reale prezintă o complexitate mult mai mare, la o primă vedere inextricabile. Nu există decât puține triburi australiene care să cunoască altă interdicție decât cea determinată de limitele totemice. Multe dintre aceste triburi sunt organizate în așa fel încât ele se împart mai întâi în două secțiuni pe care le vom denumi *clase matrimoniale* (*fratriile* autorilor englezi). Fiecare dintre aceste clase este exogamică și este alcătuită dintr-un anumit număr de grupuri totemice. În general, fiecare clasă se subdivide în două subclase (subfratrii), întregul trib compunându-se astfel din patru subclase; rezultă deci că subclasele ocupă un loc intermediar între fratrii și grupurile totemice. O schemă tipică, realizată deseori, a organizării structurale a unui trib australian ar putea fi reprezentată astfel:

